

Cossetània Edicions

ARTUR BLADÉ I DESUMVILA
Obra completa
Volum 2

CICLE DE L'EXILI I

L'exiliada

ARTUR BLADÉ I DESUMVILA
Obra completa

Volum 2
Cicle de l'exili I

Cossetània
EDICIONS

Editat amb la col·laboració de:

Institut d'Estudis Catalans
Institució
de les Lletres Catalanes

DIPUTACIÓ DE
TARRAGONA

Ajuntament de
TARRAGONA

Primera edició: desembre del 2006

© del text: Artur Bladé i Font
© de la presentació: Xavier Garcia i Pujades
© d'aquesta edició: Cossetània Edicions

Edita: Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Il·lustració de la coberta: Frederic Mauri
(oli sobre tela, 81 × 60 cm)

Disseny gràfic: Imatge-9, SL

Correcció i composició: Núria Grau

Impressió: Romanyà-Valls, SA

ISBN: 84-9791-243-8

Dipòsit legal: B-54.492-2006

INTRODUCCIÓ

Aquest segon volum de l'*Obra completa* d'Artur Bladé i Desumvila (*Cicle de l'exili I*) inclou l'obra *L'exiliada*, editada l'any 1976 per l'Editorial Pòrtic, de Barcelona, com a número 22 de la Col·lecció Memòries.

Aquest volum, amb el subtítol de *Dietari de l'exili, 1939-1940*, és una obra coral, que, a manera de gran retaule històric i humà, relata la tragèdia catalana del segle XX: el final de la guerra civil, el pas per la frontera dels Pirineus catalans dels republicans i els primers anys de l'exili al Rosselló o en terres occitanes. Tot i ser un dietari personal, on l'autor és el protagonista de la història narrada, el llibre adquireix una dimensió de crònica col·lectiva, en el sentit que reflecteix el conjunt de les penalitats passades pels exiliats en els diversos moments d'aquelles primeres circumstàncies —que no per a tothom foren iguals. En *L'exiliada* de Bladé hi trobem els primers moments, certament difícils, al camp de refugiats de Prats de Molló i Arles de Tec, el seu pas per Perpinyà i París a la recerca d'alguna garantia de seguretat i el seu ingrés posterior a la Residència Catalana de Montpeller (*Résidence des Intellectuels Catalans*), com a funcionari que era de la Generalitat.

Per a la història quedarà el retrat que féu d'aquella atmosfera políticsocial, que s'agreuà quan es declarà la Segona Guerra Mundial, i dels homes que la protagonitzaren —polítics, poetes, artistes, etc.—, els quals apareixen tots en aquesta crònica, amb una gravetat no exempta d'ironia. Així, en aquestes pàgines, hi desfilen gairebé tots els protagonistes de la Catalunya republicana: de Companys a Tarradellas, de

Pompeu Fabra a Pau Casals, així com Carles Riba, Rovira i Virgili, Francesc Pujols i tants altres, i els més joves, com ara Josep M. Lladó, Heribert Barrera, Alexandre Cirici, etc. En conjunt, doncs, aquesta obra constitueix la crònica de la Catalunya políticament i espiritualment vençuda, o millor dit, derrotada.

Amb *L'exiliada*, Bladé inicia el seu gran cicle memorialístic sobre l'expatriació —que després continuarà a Mèxic— i el cicle biogràfic, de resultes de les converses i notes que prengué a Montpeller dialogant amb Pompeu Fabra, Rovira i Virgili, Francesc Pujols, Rafael Moragas i el seu paísà de Móra d'Ebre, Antoni Terré.

Xavier Garcia

L'exiliada

Dietari de l'exili, 1939-1940

NOTA INICIAL

«Allí, en els lleures de Montpeller, les hores que li vagaven dels seus estudis aferrissats, els dedicava a treballs literaris... historiant la vida dels refugiats, que jo li aconsellava que titulés *L'exiliada*, encara que per a molts dels historiatos resultava una "Odissea" més o menys entretinguda.»

Francesc Pujols

(Del pròleg al llibre *Crònica del país natal*,
Ed. Selecta, Barcelona, 1958)

UNA ALTRA NOTA

—És que no parlàveu mai de política?

—En parlàvem constantment, però era com la cançó de l'enfadós.

ELS ANTECEDENTS D'AQUEST DIETARI (PRÒLEG DE L'AUTOR)

La primera idea d'escriure un dietari vaig tenir-la pocs dies després del 18 de juliol de 1936, és a dir, tan aviat com vaig comprendre que els esdeveniments havien fet entrar el país en un tombant crític del qual, temps a venir, tots els testimoniatges serien útils i recercats. Jo, aleshores, treballava —modest funcionari— a la Recaptació de Contribucions de la ciutat de Tortosa. Aqueixa feina (de la qual depèn, com sap tothom, l'estabilitat de l'Estat) havia sofert un col·lapse. Ningú no pagava, i quan els contribuents no paguen, els perceptors descansen. La circumstància deixava lleures propicis a la divagació i —tractant-se d'un lletraferit— a portar al paper les vivències d'unes hores que s'adveraven greus des de qualsevol punt de mira. Entre la por i la incertesa, vaig esborrallar unes notes que, més tard, vaig perdre. I ho sento. Recordo que relacionava la guerra acabada d'inaugurar amb els conflictes civils del segle passat pel fet, entre altres, que un besavi i dos avis meus, tots tres liberals, hi havien pres part i a casa, de petit, n'havia sentit parlar molt. Fins i tot hi havia trobat —i llegit amb delícies— la *Historia de la Milicia Nacional*, en castellà i obra d'un cert gruix. I heus ací que jo també, al meu torn, em veia enxampat, sense cap delícia, en l'engranatge malastruc. Quin paper em tocava de representar-hi? No ho podia saber; i com que no el desitjava «gloriós» em semblava que, de moment, el millor que podia fer era atribuir-me la missió de cronista *in partibus*. De coses per a enregistrar no me'n faltaven. Tortosa vivia

en plena rebullícia política, sindical i «miliciana». En el moment d'esclatar la guerra, hi predominaven, políticament, els marcel·linistes¹, i, en l'aspecte social, els elements de la Casa del Poble, afiliats al Partido Socialista Obrero Español i a la UGT (Unión General de Trabajadores). Tots —o gairebé tots— els altres partits, d'esquerra i dreta, així com l'altra sindical, hi eren representats amb una influència relativa i més aviat precària. De primer, les notícies del que s'esdevenia al Marroc van causar una mena d'estupor. Tothom vivia pendent de la ràdio i ningú no feia res. Tot seguit, en confirmar-se les notícies, fou el gran trasbals: ordres, preparatius, mítings, consignes, declaracions, banderes, requisita d'armes, de cotxes... Em recordo molt bé d'aquelles nits angunioses en què vaig començar a prendre notes («per a la història», dit sigui irònicament) en una llibreta de dos rals...

Mentrestant, a Barcelona, un nou govern de la Generalitat havia estat constituït. I la meva sorpresa fou gran quan, en llegir la llista dels qui en formaven part, vaig veure que hi figurava el nom de Martí Rouret, company d'ideals i car amic meu. Ens havíem conegut l'any 1928, a Móra d'Ebre, on ell era mestre del Centre Instructiu Democràtic (dit, popularment, *la Democràcia*), associació recreativa i cultural, amb cafè i teatre, com tantes n'existien, en aquell temps, a la nostra terra.

Móra d'Ebre, capital de la comarca Ribera d'Ebre, es troba a tres quilòmetres, aigües amunt, de Benissanet, el meu poble. Anar-hi, a peu o en bicicleta, era, per a mi, una agradable passejada, almenys mentre vaig ser solter. (Vaig casar-me, amb una benissanetana, el primer any de la República.)

Martí Rouret i Callol era fill de l'Escala (Empordà), on havia nascut l'any 1902. Em portava cinc anys, però ningú no ho hauria dit. Ell

¹ Eren els partidaris (diguem-ho per si algun lector jove no ho sap, o no ho dedueix) del líder republicà Marcel·lí Domingo. Fill de Tarragona, havia començat la seva carrera política a Tortosa. Fou el primer ministre d'Instrucció Pública de la Segona República. I com a tal signà el decret que disposava l'obligatorietat de l'ensenyança del català en les escoles de la nostra terra.

semblava més jove del que era i jo més vell; de manera que tothom ens feia de la mateixa edat. No gaire alt, però fort i bru, amb el rostre absolutament mediterrani, Martí Rouret era un empordanès típic i, com a tal, ple d'inquietuds. Exercia, amb goig, el magisteri; feia versos; era republicà i fidel a la terra; bon nedador; excel·lent futbolista; col·laborava (o havia col·laborat) al setmanari *L'Empordà Federal*, que sortia a Figueres, i al diari *L'Autonomista*, de Girona; havia guanyat premis en Jocs Florals, i era l'ànima, a Móra d'Ebre, d'un quinzenal, *La Riuada*, que jo també vaig contribuir a fundar i on vaig col·laborar des del primer número. Amb altres amics de la mateixa corda vam organitzar campanyes culturals i, entre aquestes, la que culminà amb l'erecció del monument (costejat per subscripció popular) al gran escultor Julio Antonio, fill de Móra d'Ebre. El monument (una matrona que corona amb llores el cap de l'artista), obra d'un altre escultor morenc, Santiago Costa, s'alça enmig de la plaça de Dalt de la vila. L'any 1930, en caure la dictadura del general Primo de Rivera, hi hagué un desvetllament polític —al qual contribuïrem— a tots els pobles de la comarca. Es constituí una mena de federació que s'adherí al partit Esquerra Republicana de Catalunya, constituït a principis del 1931, Martí Rouret fundà i dirigí *L'Ideal de l'Ebre*, quinzenal portaveu del nostre partit a les comarques Ribera d'Ebre i Terra Alta. Proclamada la República, Rouret fou designat candidat en les primeres eleccions (25 de maig) per a diputats encarregats d'elaborar l'Estatut de Catalunya. Fou reelegit un any després i designat secretari del Parlament català. Havia fet, com se sol dir, una carrera fulgurant. Aleshores ja feia mesos que residia a Barcelona, però viatjava sovint a Móra i prenia part a les campanyes electorals durant les quals anàvem plegats per les comarques de l'Ebre. L'any 1936, en constituir-se el primer «govern de guerra» de la Generalitat, Martí Rouret fou nomenat, pel president Companys, conseller de Sanitat i Assistència Social. L'endemà mateix m'envià un telegrama a Tortosa en què em demanava d'anar-lo a veure a la Conselleria tan aviat com pogués. Vaig anar-hi: volia que li fes de secretari. A desgrat de tenir consciència de les meves limitacions, vaig acceptar. Sabia que ell, més que no pas en la meva competència, confiava en la meva lleialtat. I és per això que no m'era possible de refusar. Així, a la meva feina, més aviat tranquil·

la, d'oficinista a Tortosa, succeí una activitat febrosa.² Cada dia havia d'atendre un sens fi de visites, dictar a la mecanògrafa un gavadal de cartes... Els fulls de la llibreta on havia començat el dietari restaven dies i dies sense una anotació. Els temes no mancaven, el temps sí.

Les meves coneixences (de companys del partit, de polítics, de periodistes, de funcionaris) van augmentar considerablement. Entre aquestes cal que ara, almenys, n'esmenti una —la del morenc Antoni Terré i Escrivà— per la importància que va tenir en la meua vida durant la guerra i tot seguit a l'exili. El seu nom apareix sovint en aquest dietari. Quan jo el vaig conèixer (a la Conselleria de Sanitat, on també l'havia convocat Rouret), Antoni Terré tot just sobrepassava la quarantena i era remarcable, físicament, pel seu aire aplomat, per un rostre de procònsol romà i per una flameta, entre irònica i abrandada, que no se li apagava mai al fons dels ulls. Era també un home ben plantat i vestia bé. L'única cosa que jo sabia, en el moment de la presentació, és que Terré era fill de Móra i un republicà aferrissat. Vam simpatitzar i després, en pocs dies, gràcies a Rouret i a ell mateix, em vaig assabentar d'alguns detalls i episodis de la seva vida certament interessants: per exemple, que era xofer, un dels primers que va córrer per Barcelona amb carnet legal, i que va fer de taxista, a París, durant la guerra de 1914-1918, la qual cosa li va permetre d'aprendre perfectament el francès; que anà, més tard, a l'Argentina i que, a Buenos Aires, tingué un garatge, un servei de taxis i va fer diners; i que havent, en fi, retornat a Catalunya, tenia un càrrec de confiança en una important empresa nord-americana: la General Motors. Casat i amb dos fills, la força de les conviccions i l'imperatiu de les circumstàncies el portaren a formar part del Comitè Antifeixista

² A Barcelona, durant els primers quinze o vint dies, vaig viure amb una bona família del meu poble, porters de la casa número 105 de la rambla de Catalunya, on, dalt de tot, tenien l'habitatge. Després va venir la meua dona (el nostre únic fill, aleshores de quatre anys, restà a Benissanet amb els avis materns). Vam trobar un pis a Muntaner, 190. Com que ella era llevadora i practicant, i sempre havia treballat, Rouret va fer-la entrar al Dispensari de la Lluita Antituberculosa del carrer de Torres Amat, a les ordres del doctor Seix.

de la vila natal. En començar la guerra, Terré tenia la dona i els fills, estiuejant, a Burguete, prop de Pamplona, en zona franquista. Hi anà, exposant la vida, i aconseguí de treure'ls i de portar-los, per França, a Catalunya, en una gesta els detalls de la qual fan posar els cabells de punta. És un patxet fora de sèrie, un home de risc i d'aventura.

Amb l'amic Terré, durant la guerra, vaig viure hores d'una gran diversitat, perilloses algunes (com les passades dintre el palau de la Generalitat, encerclat pels anarquistes, durant els fets de maig del 1937), pintoresques d'altres (com quan corríem, en un petit DKW, per terres lleidatanes en cerca de queviures). Amb ell també vaig anar a Artesa de Segre, on tenia el lloc de comandament el coronel Perea, un dels caps de l'Exèrcit de l'Est, al qual em vaig haver de presentar tan aviat com fou mobilitzada la meua lleva durant la primavera del 1938. Com que jo tenia la carrera de practicant i com a tal havia servit, deu anys enre, a la segona comandància de Sanitat Militar, instal·lada en una vella caserna de la Barceloneta, vaig ser «destinat» —com hom diu en l'argot castrense— al mateix cos de l'esmentat exèrcit. De primer vaig fer cap a Manresa, en un hospital de sang instal·lat en un casalici que, per les traces, devia haver estat convent. El dirigia el comandant Fontanet, cirurgià prestigiós, el qual va posar-me a les ordres del capità metge, i també cirurgià, Joan Navès, jove, alt, fort, exfutbolista (havia estat porter de l'Espanol), que posava en el seu comès una gran simpatia i una decisió que gairebé es podria qualificar d'esportiva. Ja portava un any i mig operant en hospitals de primera línia i posseïa el sentit de l'organització. Sense els seus consells i àdhuc diria sense la seva «protecció» (completament desinteressada, no caldria dir-ho), jo, que era un practicant sense pràctica, hauria fet un trist paper.

Al cap de dues o tres setmanes de ser a Manresa, el doctor Navès fou encarregat d'organitzar un equip quirúrgic per anar a Montserrat (bona part del monestir havia esdevingut hospital) i em proposà d'acompanyar-lo. Fou una atenció que no li podré agrair mai prou.

Del mateix equip, van formar-ne part dos tinents metges castellans (Ortiz i Carrasco) i un practicant murcià (Oñate).

A Montserrat, en un edifici nou que havia estat hotel a l'esquerra de l'esplanada (considerant l'església a la dreta), el doctor Navès va muntar-

hi, en pocs dies, el quiròfan, les cambres i les dependències necessàries. Organitzà també una clínica de traumatologia i de recuperació. Ell ideà nous aparells i procediments enginyosos per tal de retornar els moviments als membres dels ferits o dels qui havien estat intervinguts quirúrgicament. El doctor Navès podia —i sabia— operar tot el que era operable. Els ferits arribaven, de vegades de nit, amb el funicular, a grans glopades. La classificació era una feina tètrica i laboriosa, entre crits de dolor, gemecs i renecs. No ho podré oblidar mai. De la diligència dels facultatius, depenia sovint la vida de molts d'aquells dissortats. L'equip quirúrgic treballava tantes hores com calia. Les operacions més freqüents eren les extraccions de bala i metralla. Moltes s'havien de realitzar en cambra fosca sota la pantalla radiogràfica. També, més d'un cop, calia amputar.

Els cinc de l'equip dormíem (com tots els altres metges i practicants; d'infermeres no n'hi havia) en un dels estatges alts del monestir on abans hi havia hagut la infermeria dels monjos, amb cuina autònoma, per dir-ho així, amb les cel·les espaioses, de les de sala i alcova, amb balconets acarats al mar i a la magnificència del paisatge.

El corredor, força ample, que separava les cel·les de la cuina, fou habilitat per a menjador. Algun dia, havent dinat, si feia bon temps i la feina no urgia, sortíem a passejar una estona pel Jardí dels Frares, a llevant del santuari, de cara a la conca del Llobregat, que es veia serpentejar al fons de la vall; o bé anàvem a donar un tomb pel viarany on hi havia —hi deu haver encara— el Sant Francesc de bronze, obra de Josep Viladomat, la vista del qual semblava espiritualitzar, encara més, el paisatge veritablement diví de Montserrat. En aquelles tardes plàcides i lluminoses, sentia novament la dèria d'escriure. Les meves impressions, i emocions, no sempre admetien la prosa i les havia de versificar. Dels meus versos montserratins només tinc interès de salvar-ne un, el qual, tot i excusant-me de transcriure'l, m'estalviarà la descripció, en prosa, del que jo veia cada matí, en llevar-me, des del balconet de la cel·la i que avui encara, al cap de tants anys, m'alegra el cor:

*Quin mirador, el de Montserrat,
quan fa bon dia...*

*Viu l'esguard com encisat
d'aquesta llum dolça i pia
i aquest cel asserenat.*

Soledat

—i tan bona companyia!—.

*Pomell de bruc que floria
en un silenci daurat;
vora el pinetó estufat
com un infant que es destria
dels altres —rebequeria
de sentir-se més granat.*

*Greny i afrau; alzineria
d'un verd tot l'any abrilat;
caminet d'avemaria,
humil i entortolligat,
i content de fer sa via
entre el boix esclarissat.*

*Sol que portes l'alegria
pànica, com un llevat
de pagania,*

*i has desnonat l'eixorquia
d'aquest món, ara gemat.*

Quin mirador, el de Montserrat!

*Als peus, la manyagueria
del poble emblanquinat
—carrè estret, roba al terrat—
rebert la llagoteria
del riu ben ensinistrat
que els tres ponts reverencia,
embabaiat.*

*(Només l'aigua es deixondia
 quan passaven pel costat
 un trenet emplomallat
 i el torterol que el seguia.)
 Ací i allà una masia,
 fúmeral sobre el teulat,
 jaç de boll i xiscleria
 del gall, a punta de dia.
 (—Quina olor que fas de blat,
 masia, blanca masia!)
 I pertot camp treballat,
 terra amb solcs —cal·ligrafia
 del bon conreu—; asimetria
 del viarany ondulat
 que sembla que s'esgarria
 entre gatosa i sembrat;
 cim i vessant margenat,
 arbre, bosc i vinyeria;
 i, al fons, la mar... Alegria
 i un alè de llibertat!*

S'escolà l'estiu; i, de sobte, a mitjan octubre va venir la boira, precursora del fred. Passat Tots Sants van començar les rosades que, en glaçar-se, cobrien les roques de vidre blanc. Els arbres, amb canelobres de gebre, semblaven arpes. Quan bufava el vent, tot esdevenia musical i la muntanya era com un orgue immens, perdut i flotant en un mar de boira. Les nits de gran fred, havent sopat, bona part del personal lliure de servei cercava el refugi de la cuina (la de la infermeria dels monjos) propera al menjador. Era gran, neta, enrajolada. Hom s'hi portava la cadira, i el cuiner, bon garneu, afegia llenya o carbó als fogons. La tertúlia, de vegades, si la conversa interessava, solia durar fins a la mitjanit. Un dels seus animadors més remarcables fou el doctor Dídac Ruiz, metge, escriptor, conferenciant, i tot un personatge en qüestió de manies. Jo havia llegit, no feia pas gaire, una obra, *Jo*, de Prudenci Bertrana, en la qual el doctor Ruiz apareix retratat de mà mestra. Malagueny, com

Picasso, fou, com aquest, un cas de catalanització (tret del que toca a la grafia del seu nom, ja que sempre signà Diego i s'indignava amb els qui li deien Dídac). Arribà a parlar força bé la nostra llengua i en català va escriure i va publicar diverses obres —entre les quals un *Missatge a Macià*, que produí un cert enrenou. Tenia una cultura immensa, però vivia torturat per fòbies i tírries. Com a metge era psiquiatre i combatia les vacunacions. Com a filòsof —ja que també ho era— defensava Lluïl i creia en l'entusiasme com a principi de la moral. Políticament se situava en una línia molt avançada. Era anarquistoide i polígam declarat. Físicament, era petit, bru, lleig i duia els cabells fins als muscles. En els primer temps de la guerra traginava una pistola enorme i rondava per Barcelona amb una noia que duia els cabells com ell i semblava la seva filla, però no l'era pas. Quan a Barcelona les coses es van posar malament, en raó de les restriccions i dels bombardeigs de l'aviació, aconseguí de trobar allotjament i taula parada a Montserrat. Ell deia que hi havia pujat a treballar, no com a metge, sinó com a escriptor. S'havia compromès a enllestir una obra sobre «l'aportació de Catalunya a la cultura universal». D'ací que, segons deia, treballava tot el dia a la biblioteca dels frares. El cert és que durant el dia no se'l veia mai. De nit, en canvi, era fàcil de topat amb ell per algun dels llargs corredors del monestir o pel vell claustre gòtic en runes, com una aparició.

Tot això mentre va fer bon temps. Més endavant, el fred va fer-li cercar, com a tants d'altres, el refugi caldejat de la cuina. Se li feia un lloc i la conversa continuava. Si aquesta li interessava, el doctor Ruiz intervenia. Altrament, callava, indiferent o abstret. Però sempre hi havia qui, coneixedor dels punts que calçava, li ofería un tema adient. I encara calia que ell no s'adonés del parany. Si se n'adonava, no sortia del seu mutisme. Ara: quan picava, picava fort i parlava una hora seguida. Així vam poder escoltar veritables conferències sobre el Greco i la seva manera de pintar (la tesi era que essent el Greco d'extracció jueva, caricaturitzava, àdhuc sense voler, les figures del cristianisme), sobre l'art romànic i l'abat Oliba, sobre l'eugenèsia i l'eutanàsia, sobre l'Apocalipsi i la «parusia», és a dir, sobre el regne de Déu sobre la terra, durant mil anys, abans del Judici Final. Mai no el va interrompre ningú ni tingué contraopinant, tret de la nit en què s'acará amb la teologia. Un dels

auditors (un metge, fill de Campdevàdol, que havia estat seminarista) no va estar d'acord amb alguna de les interpretacions apocalíptiques, o «parúsiques», del doctor Ruiz, la qual cosa donà lloc a una discussió que va durar fins a les tantes —i fins que als fogons ja no hi hagué foc ni cendra calenta.

Una altra vegada (però aquest cop no pas a la cuina, sinó en una gran dependència de la planta baixa transformada en sala de conferències, aquell dia plena de gom a gom), el doctor Ruiz demostrà, *modo matematico*, que els republicans no podíem perdre la guerra. Vol dir que, com a profeta, portava els papers mullats. Però l'ovació que s'emportà fou èpica.

A Montserrat, en aquell temps, s'hi donaven quatre o cinc ambients que rarament s'entrecruaven i, menys encara, es destorbaven. Hi havia el pròpiament hospitalari, el militar (o el dels soldats convalescents que havien de tornar al front), l'administratiu, que era també l'oficial, representat per Carles Gerhard, diputat al Parlament català, aleshores delegat de la Generalitat en el monestir, amb la missió de salvaguardar la residència de l'abat (que també ho fou, circumstancialment, del president de la República), la biblioteca, la pinacoteca, la impremta, el temple... Hi havia també, en certa manera, un ambient artístic encarnat en dues figures remarcables: el pintor Anglada Camarasa i l'escultor Josep Viladomat. No vaig anar mai al taller del primer, però sí al del segon. Situat a la punta de la basílica, sota la teulada de l'abadia, formant una mitja rotonda voltada de finestres, entre arcades, per on entrava a dolls la llum del sol, era un mirador sobre el del Jardí dels Frares, amb la gorja de la muntanya a primer terme, el Llobregat sota els ulls i Barcelona al fons.

Un cop la setmana, Carles Gerhard (sempre cordial i tan ben educat que, quan feia un favor, era ell que semblava rebre'l) invitava alguns amics a prendre cafè amb ell, havent sopat. Ell ocupava, amb els seus familiars (mare, muller i dos fills, nen i nena) una part de la residència abacial, al primer pis. Entre els invitats hi havia sovint el doctor Navès i els seus companys d'equip, un altre capità metge, Jaume Pi-Sunyer, Viladomat, Anglada Camarasa i, algun cop, el doctor Dídac Ruiz. La reunió tenia lloc al menjador —espaiós, sobriament decorat i amb una

ampla finestra acarada a migdia. S'hi parlava una mica de tot. L'escultor, home graciós, entremaliat de vegades com un infant, dotat d'una inventiva extraordinària, aportava a les converses la nota optimista, amb gran contentament del pintor, que era el de més edat de la colla i el més preocupat pel caire, certament poc satisfactori, que prenien els esdeveniments.

Fou un temps en què una reunió de persones, diguem normals, amb un comportament també normal, és a dir, com si la civilització existís, no es donava gaire. Jo penso ara que hi contribuïa la dignitat del lloc, el seu allunyament dels indrets on la gent s'entrematava, el prestigi d'aquelles altes muntanyes i altres circumstàncies favorables... als bons sentiments. I ara penso també que potser anaven una mica errats de comptes els homes distingits que, en temps de pau, conreaven, en cercles tancats, determinades formes de cultura i potser oblidaven que el punt més alt de la civilització en una societat digna d'aquest nom, consistia, simplement, a practicar la convivència i el respecte mutu; i que no hi ha cap moral superior a la de viure i deixar viure.

Quan les vetllades en aquell menjador —a desgrat de les facècies i els bons mots de Viladomat— llanguien; o les converses, en raó de les notícies que arribaven dels fronts, eren forçosament entristidores, Carles Gerhard recorria a la música consoladora. S'alçava i posava un disc a la gramola. Recordo que vam escoltar l'*Orfeu* de Gluck enmig d'un silenci que mai com en aquella ocasió es podia qualificar de religiós. De vegades, però, a mesura que passava el temps i la situació s'agreujava, ni d'aquest consol no podíem gaudir. Sobtadament, la música cessava per manca de fluid i quedàvem a les fosques. Aleshores, alguna nit, vèiem, a través dels vidres, el cel de Barcelona solcat de ratlles i esclats de llum, mentre sentíem el retruny de les bombes deixades caure sobre la ciutat on alguns de nosaltres teníem la família. Algun cop, també, calia posar fi a la reunió perquè acabava d'arribar el funicular carregat de ferits. Si hi havia boira, el moment de la descàrrega, entre planys, no semblava tenir res o veure amb la realitat. A contrallum d'alguna pila elèctrica, que s'encenia i s'apagava per temor encara dels avions, tot esdevenia fantasmal, com en un malson.

Una altra nit, en fi, dintre del menjador, convertit en cambra fúnebre, vam acompanyar Carles Gerhard, que vetllava, amb la seva mare i els fills, el cadàver de la muller morta, d'un mal cruel, en plena joventut. Vam enterrar-la l'endemà, sota una pluja fina i freda, en el petit cementiri dels monjos, al peu de la gran muralla de roca que guarda el son dels qui descansen per sempre. Per encàrrec de Carles Gerhard vaig dir, a tall d'oració fúnebre, unes paraules commogudes. També va parlar Manuel Serra i Moret, coreligionari de Gerhard, i aleshores president del Consell d'Economia de Catalunya.

Tot semblava periclitat; i, de fet, tot s'acabava. Tot, tret de la feina, vist que cada dia n'hi havia més. Quan queia la tarda, el termòmetre baixava i el fred semblava siberià. I com que anàvem mal alimentats, cada cop el sentíem més. Havent sopat, precàriament, només teníem el refugi de la cuina on una nit, a primers de desembre, l'amic Jaume Pi-Sunyer, amb un mapa de Catalunya al davant, va demostrar que, si les coses de la guerra continuaven anant com anaven de ja feia dies, caldria abandonar Montserrat en una data ja tota propera. Al cap d'una setmana, en efecte, el gran contingent sanitari —ferits, malalts, metges i practicants— pujà a les ambulàncies i a d'altres vehicles i deixà el monestir sense ningú. Una part de l'expedició anà a Olot, una altra a Ripoll, una altra a Camprodon. L'equip quirúrgic, amb d'altres metges i, entre aquests, Pi-Sunyer, fou destinat a Aigües de Ribes.

Aigües de Ribes! L'hospital no era en el mateix poble, sinó en un balneari proper, aleshores desafectat. Era un gran edifici de rajola vista, entre muntanyes, on no vam trobar res i on tot s'hagué d'improvisar. Quan, al cap d'una bona mesada, el vam haver de deixar, encara improvisàvem. Foren trenta o quaranta dies obsessionants perquè tothom veia que no hi havia res a fer i aquesta seguretat es reflectia en tots els rostres, fins i tot dels qui, malalts o ferits, alguns amb fractures obertes i amb el cap esberlat, ja no semblaven d'aquest món. Als sofriments físics i morals, s'hi afegia ara la gana i el fred. I els paràsits. El poc sabó i el comptat alcohol que teníem calia reservar-los per a les necessitats del quiròfan. Les cambres dels malalts i dels ferits més greus eren escalfades —una mica— amb llenya recollida al bosc. Part de fora de l'hospital, a certes hores, feia de més bon estar que a l'interior. L'aire, almenys, era

pur i el paisatge bellíssim; pirinenc, però encara no feréstec. Dels turons propers a l'hospital, on pujàvem per estirar les cames i respirar l'aire incontaminat, albiràvem dos o tres poblets, voltats de prats molt verds, no lluny d'un riuet, mentre que si miràvem al nord, sobre la serralada encara no gaire alterosa, vèiem sorgir el cap blanc del Puigmal, canviant de color segons com li tocava la llum.

Un dia van passar tres avions que van bombardejar l'encreuament de la carretera de Ripoll amb la de Campdevàrol, on hi havia una concentració de fugitius. Els morts foren enterrats a Campdevàrol i els ferits portats al nostre hospital. El doctor Navès, desesperat, com encara no l'hi havia vist mai, n'hagué d'operar uns quants en condicions sumàries. Un, d'inoperable, era una nena de tres o quatre anys, rossa, d'ulls enormes, amb els cabells rinxolats com una nina. Semblava que no tenia res, llevat d'una petita taca negra a la panxeta, sobre el fetge. No volia menjar ni beure i va morir com un ocellet.

L'hospital, d'altra banda, s'alçava en un cul-de-sac i podia convertir-se en una ratera. Si ens tallaven la carretera de Ripoll a Camprodon, quedàvem enxampats; perquè l'altre pas existent normalment, el de Puigcerdà, era tancat per la neu. Per la mateixa raó, no podíem pensar a arribar, ni que fos a peu, a Núria. Així que, per entrar a França, l'únic pas obert era el del coll d'Ares. Però calia arribar a Camprodon.

Amb en Jaume Pi-Sunyer, que era, si fa no fa, del meu temps i amb qui jo, durant aquells dies, vaig lligar una bona amistat, parlàvem sovint de la nostra situació, sobretot quan va començar a nevar fort. Uns dies abans de la primera nevada havíem hagut d'anar a Alp en missió de servei. Alp és un poblet no gaire lluny de Puigcerdà on aleshores funcionava un hospital —consagrat especialment a soldats afectats de congelacions. Alguns dels metges havien estat amb nosaltres a Montserrat. Volíem veure si ens podien facilitar benes, alcohol, analgèsics... Vam fer el viatge en una ambulància, a poc a poc. La carretera, molt escarbota-da, puja molt i voreja precipicis impressionants. Vam tardar cinc o sis hores a recórrer els cinquanta quilòmetres que separen Aigües de Ribes de Puigcerdà i ja fosquejava quan vam entrar a Alp. Al davant nostre s'estenia la plana de la Cerdanya, tota acollidora. Quatre gambades més i ja érem a França. En vèiem els poblets fronterers ben il·luminats —en

contrast amb la foscor que regnava en els nostres. Per què no vam passar, aquell dia, la ratlla salvadora? Perquè en aquells moments encara hauria semblat —particularment als nostres propis ulls— una deserció.

L'hospital d'Alp era instal·lat en una torre d'estiueig, de pedra, amb merlets i petites garites de guaita, en una ridícula imitació de castell feudal. S'hi entrava per una mena de paròdia de pont llevadís. Però l'interior, en temps de pau, devia haver estat confortable, gairebé sumptuós. Hi havia una gran sala amb xemeneia de campana i ornaments propis de l'estil que s'havia volgut imitar: panòplies, armadures, corns de caça, caps de cèrvids, un faristol... Era l'única peça de la casa on no hi havia ferits. La resta —menjador i cambres— n'era plena. L'aspecte exterior i les pretensions d'aquella sala contrastava amb la penúria de mitjans, fins i tot de llits, sobretot de llenya o carbó. No ens van poder ajudar en res i l'endemà, després d'una nit interminable, mal ajaçats, en què vam poder sentir totes les modulacions del vent pirinenc, vam retornar a Aigües de Ribes. Plovisquejava i Jaume Pi-Sunyer i jo, sense fer cas del fred, vam entreobrir diverses vegades, la portella de l'ambulància per si calia saltar abans de l'estimbada. Aquella mateixa nit va caure la primera nevada. La carretera de Puigcerdà, la mateixa que havíem recorregut feia només unes hores, va quedar impracticable. Per allí se'ns havia tancat el pas. Únicament restava obert el del coll d'Ares. Però sense una ordre d'evacuació no ens podíem moure.

El nombre dels ferits i malalts s'apropava al centenar. I pensàvem que si, amb l'ordre d'evacuar l'hospital, no ens enviaven els vehicles necessaris —ambulàncies i camions— allò seria una tragèdia. Perquè havíem anat preguntant als hospitalitzats què volien fer: restar?, sortir? I gairebé tots es mostraven decidits a sortir.

L'ordre que esperàvem arribà el 5 de febrer cap al tard, juntament amb tres o quatre ambulàncies i altres tants camions. L'endemà al matí, el trasllat dels ferits —els més greus— fou laboriós. (Era un cas de consciència deixar-los contra la seva voluntat; hi havia psicosis de fugida, impossible de contrarestar, com la del campí qui pugui.) Entre els qui van voler restar, vaig veure un metge. Vol dir que no van manca d'assistència.

Preveient que de Camprodon al coll d'Ares hauríem d'anar a peu, vaig posar dintre una coixinera la millor roba interior que tenia, un jersei de llana i dos o tres mocadors, així com les eines d'afaitar. Vaig abandonar la resta i alguns llibres. I entre aquests llibres, per inadvertència, la llibreta dietari començada a Tortosa, la qual vaig trobar a faltar dies després. En canvi, vaig salvar —pel fet que el duia a la butxaca d'una gardina que em vaig endur— l'opuscle *Elogi del paisatge català*, de Pere Coromines. Me l'havia regalat l'amic Anglada Camarasa després d'una conversa sobre un tema semblant al de l'opuscle. Amb aquest obsequi, el vell pintor va voler mostrar-me la seva simpatia en veure'm tan amorós com ell d'una terra i d'un paisatge que ja érem a punt d'abandonar i que potser no tornariem a veure mai més.

Acomboiant una de les ambulàncies plenes de ferits, Jaume Pi-Sunyer i jo vam arribar a Camprodon; i amb ells vam passar la nit en un local que s'havia improvisat com a hospital a base de lliteres procedents d'altres llocs i altres evacuacions. Hi havia un tal desordre i una tal confusió que no ens va ser possible de retrobar el doctor Navès ni cap dels altres companys d'equip. Camprodon era com un gran campament militar sense ordre ni concert i, alhora, una prefiguració de camp de concentració sense filferrada ni disciplina de cap mena, un veritable pandemòni, del qual les úniques coses agradables eren una remor d'aigua i la visió de les muntanyes nevades sota el cel d'un blau lluminós. Sortosament feia sol i el temps era benigne.

L'endemà, dia 7, bé que es pot dir que no manava ningú, per raons d'humanitat, gairebé tots els sanitaris que havíem estat a Aigües de Ribes vam ajudar a carregar novament les ambulàncies de ferits —únicament, no ho caldria dir, els qui van insistir a passar a França.

El camí que pujava al coll d'Ares, ple de roderes i sots fangosos, esdevingué un altre campament... en marxa: ambulàncies, carros, camions, motos, i el lamentable seguici de fugitius (homes, dones, vells, infants), arrossegant els peus i alguns amb maletes i coixineres al coll o a l'espatlla, deixalles de l'espantós naufragi. Jo també traginava la meua, de coixinera.

Vaig tornar a dormir —si se'n pot dir dormir— en una de les lliteres del mateix local, ara ja mig buit, de la nit abans, i l'endemà, a peu i de